

РИНОК ПРАЦІ В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ АСПЕКТІ

М.В. Пискун,

Київський національний економічний університет
ім. В. Гетьмана

Розглянуто сучасний ринок праці за умов, коли економіка перебуває в стані перманентної кризи та рецесії. Проаналізовано об'єктивні процеси, що впливають на соціально-економічні відносини з боку ринку праці як значущого фактора діяльності сучасної економіки.

Ключові слова: ринок праці, демографічна ситуація, робоча сила, продуктивність праці, оплата праці.

Постановка проблеми. Об'єктивною реальністю для економіки держави є зайнятість осіб працездатного віку. Але окремим питанням виступає вагомий чинник – оплата праці найманих робітників, яка, за даними Держкомстату України, за останні три роки скоротилася у ВВП з 49,6% до 47,7% [1], що відповідно корелює з динамікою споживчих витрат цієї частини населення, яка зменшується, та зниженням кількості заощаджень у готівці й депозитах, за даними НБУ, з 22% від обсягу ВВП у 2007 році до рівня 10,9% у 2011 році. Це найліквідніші активи для економіки, яка активно залучає капітал фінансово-банківської системи у реальні сектори, формуючи додатну вартість, що стимулює зростання ВВП країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій засвідчує, що українські вчені А. Гальчинський, В. Геєць, Е. Лібанова, В. Онищенко, Ю. Пахомов, А. Чухно та багато інших провідних науковців приділяють значну увагу соціально-економічним аспектам та ролі працюючої людини, яка створює економічний потенціал держави. Вона ж як споживач і продуцент матеріальних благ у суспільному значенні впливає безпосередньо на внутрішній ринок.

Соціальну відповідальність як держави, так і бізнесу вітчизняні автори ставлять за основу при формуванні суспільно-державних відносин, виокремлюючи ще й суспільну відповідальність громадян. Актуалізується питання поліпшення якості життя, зниження рівня бідності завдяки гідній системі оплати праці та стимулювання продуктивності праці через впровадження інноваційних продуктів та модернізацію економіки. Реалізація таких завдань передбачає фахову підготовку робочої сили, високу мотивацію, трудову етику та взаємну довіру суспільства та держави. Тільки таким чином можливо досягнути високих стандартів життя працюючих та їх сімей і суспільства в цілому.

Мета статті – аналіз потенційних коливань, що відбуваються на ринку праці як за умов зростання економіки, так і в стані рецесії та перманентної кризи.

2011 рік в Україні характеризувався структурною кризою вітчизняного ринку праці, висвітливши низку системних внутрішніх проблем, пов'язаних із рецесією економіки та впливом зовнішніх чинників на кон'юнктуру української продукції, що експортується. Перше півріччя 2012 року тільки поглибило ці процеси внаслідок складної фінансово-економічної ситуації, що склалася в Єврозоні, куди надходить третина вітчизняного експорту. Зменшення попиту на продукцію важкої промисловості, металургії, зниження цін на сільськогосподарську продукцію зумовили затоварення складів та зменшення обсягів виробництва. Це негативно вплинуло на рівень зайнятості працюючих на виробництві у цих та дотичних секторах

економіки, спричинивши відповідно зниження рівня оплати праці. Формулюючи дані заходи як необхідні при спаді виробництва, не можна не зазначити, що сама макромодель в умовах української економіки є неконкурентоспроможною та високоенергоємною на цьому етапі світових процесів, оскільки ґрунтується передусім на дешевій робочій силі, за рахунок чого підтримується рентабельність. Власники підприємств не потребують ані кваліфікованих працівників, яким потрібно більше платити, ані нових технологій, які вимагають вищих витрат, щоб покращити якість продукції та знизити її трудоемність. Такі відносини складно віднести до розвинутої індустріальної форми економіки. Взаємини між роботодавцями та працюючими не передбачають, щоб перші зі своєї волі забезпечували необхідну оплату праці при виробничих спадах або значно підвищували її в умовах максимального завантаження підприємств. Немає достатніх регуляторних актів з боку держави, яка б опікувалася соціальною сферою за економічної кризи, мінімізуючи її наслідки для суспільства. Неefективна економічна модель дозволяє заробляти значні кошти власникам підприємств у відсталих низькотехнологічних галузях – чорній металургії, нафтохімії, видобувній промисловості. Зміна цін на ресурси призведе до одночасної пропорційної зміни цін на споживчі товари, зростання доходів – до пропорційного зростання цін, що вплине лише на обсяги грошової маси, але не змінить пропорцій обміну, а отже, не впливатиме на рівновагу та стабільність економічної системи [2].

Висока конкуренція на ринку праці за робоче місце дає змогу власникам обмежувати зарплату або збільшувати навантаження на працюючих, що характерно для всіх галузей промисловості. На кінець 2011 року рівень безробіття в Україні був порівняно невисокий і становив 9,5% (дані Міжнародної організації праці). Офіційні дані більш оптимістичні, але вони не враховують прихованого безробіття (неповний робочий день, вимушені відпустки без оплати тощо), а також тіньової зайнятості.

Робоча сила в Україні – одна з найдешев-

ших у Європі, хоча має хороший освітньо-кваліфікаційний рівень. При цьому реальні доходи працівників з кожним роком зменшуються, продуктивність праці нижча за європейські показники у 5–6 разів. Робітник не має стимулів працювати ефективніше, а роботодавці, орієнтовані на отримання швидких надприбутків, самостійно не поспішають підвищувати ефективність виробництва шляхом інновацій та модернізації основних фондів.

За дослідженнями Українського центру економічних і політичних програм Разумкова, частка оплати праці в собівартості продукції залишається мізерною настільки, що доходить до 1% навіть на тих підприємствах, які забезпечують мільйонні прибутки. Такі обставини свідчать про неможливість формування умов для розвитку повноцінного внутрішнього ринку, бо не відповідає теорії споживання попиту-пропозиція: попит падає внаслідок низьких доходів домогосподарств, що гальмує розвиток економіки в цілому.

Питома вага оплати праці у національному доході США перевищує 60%, в Японії сягає 75%. Швидко зростає погодинна оплата праці. Все це у сукупності прискорює зростання добробуту працюючих і народу в цілому. Проте сучасна ринкова економіка розподіляє доходи украї нерівномірно, що спричиняє негативні соціальні наслідки та заважає її нормальному функціонуванню [4].

Якщо США за 2008 та 2009 роки мали від'ємні показники ВВП, то у 2010 р. – +3%, 2011р. – +1,7%. Цього було досягнуто за рахунок двох основних позицій: зростання попиту серед населення та розвитку внутрішнього ринку. Для України ці показники не будуть реальними за існуючої системи оплати праці та без впровадження програм стимулювання розвитку власного внутрішнього ринку.

На засіданні управлінської ради ФАТФ, що відбулося в лютому 2012 року, розглядалася пропозиція – вважати виведення коштів з країни з метою ухиляння від оподаткування через офшорні зони відмиванням брудних грошей з відповідними санкціями. Це унеможливить функціонування офшорних зон через їх неефективність, оскільки

ОЦІНКА НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

такі фінансові операції будуть прискіпливо відслідковуватися уповноваженими державними органами із застосуванням відповідних санкцій.

За останні два роки прямі іноземні інвестиції, що надходили в Україну, не перевищували 5 млрд. дол. США за кожен рік. Це вдвічі нижче, ніж у докризовий період. З них на кінець 2011 року частка інвестицій з Кіпру (офшорна зона) склала 57,9% [3] (рис. 1). Не секрет, що заможні підприємці від середнього та великого бізнесу в Україні не хочуть сплачувати податки з прибутку, тому виводять гроші в офшорні зони, звідки вони повертаються в Україну вже як інвестиції, що не обкладаються податками. Розраховувати на створення нових робочих

місць з участю іноземного капіталу за таких інвестицій недоречно. А ось впровадження власних інноваційних проектів дало б змогу стимулювати економіку до модернізації та створення нових робочих місць у різних галузях, які є незатребуваними на даному етапі.

Активно дебатується питання доцільності кількості людей з вищою освітою, що спостерігається в Україні. Така кількість ніколи не буде завеликою, особливо якщо вона наповнена якістю. Останній чинник є досить актуальним і потребує серйозного аналізу та висновків. Працівник з вищою освітою може обіймати робітничі посади якраз там, де потрібен рівень знань не операційного, а оперативного рівня.

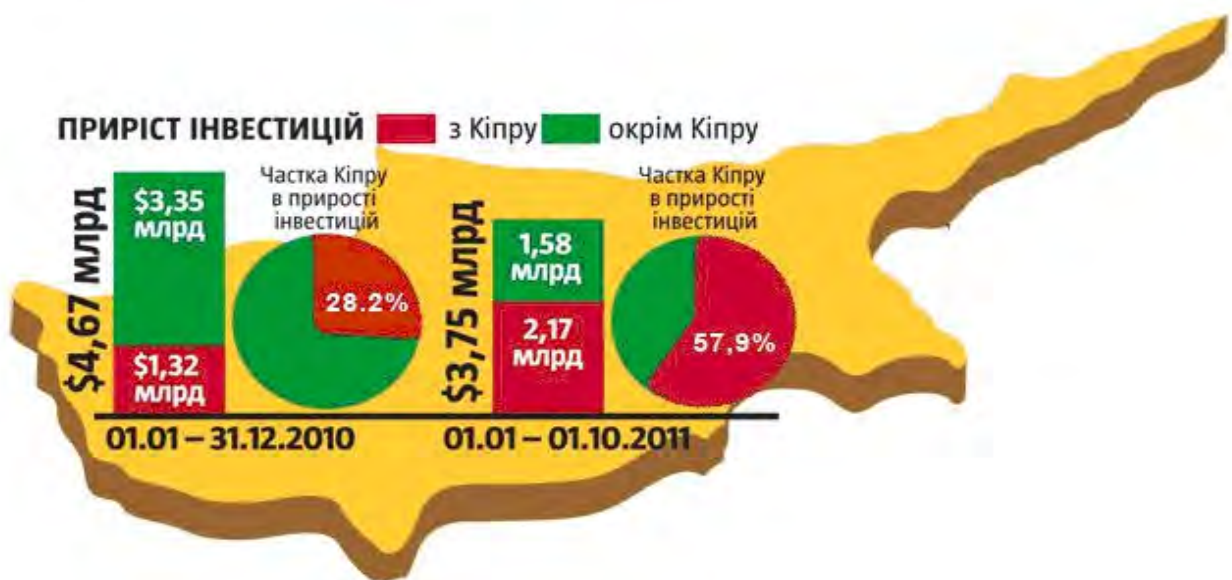

Рис. 1. Співвідношення інвестицій в економіку України з Кіпру та інших джерел інвестицій

Головним мотиваційним чинником для працюючої людини є матеріальний стимул. В Японії, а останнім часом і в Тайвані, активно впроваджують норму щодо загальної вищої освіти, тому рівень освіченості і інноваційності на виробництві у цих країнах є одним із найвищих у світі. Як свідчить статистика, серед людей, що зайняті в малому та середньому бізнесі, більше половини мають вищу освіту. Освіченість дає можливість підприємцю не бути сегментованим в одному виді діяльності, а стимулює до креативності та зміни виду зайнятості за певних умов, що виникають. Цими умова-

ми можуть бути деякі законодавчі рішення, як-от прийняття в Україні Податкового кодексу, який почав діяти у 2011 році, що відкрило по підприємцях, які перебували на спрощеній системі оподаткування. Ця частина малого бізнесу забезпечувала зайнятість та дохід для 1,2–1,3 млн. громадян. Формулюючи це мовою соціальних відносин, інститут малого бізнесу суттєво розряджав соціальне напруження, створюючи робочі місця та вирішуючи проблему самозайнятості. Але після впровадження податкової реформи кількість підприємців, що працювали за даною системою оподаткування,

зменшилася майже вдвічі і на початок 2012 року становила лише 475 тис. осіб. Решта просто згорнули свою діяльність, збільшивши таким чином соціальну напруженість через неможливість отримання доходу від своєї підприємницької діяльності.

Світовий банк встановив межу бідності на рівні 1,25 дол. США на день на одну людину. В кожній країні є своя межа бідності. Для України вона визначена на рівні 34,16 грн. (4,27 дол. США). За даними Держкомстату, у нашій державі на межі бідності перебуває більше ніж 11 млн. осіб, що дорівнює майже 25% від кількості працездатного населення. Цей показник вищий, ніж у Росії (16%) та густонаселеному Китаї (близько 12%).

За даними Рахункової палати, порівняно з 2000 роком на перший квартал 2011 року рівень бідності зріс в 11 областях: у Волинській, Кіровоградській, Сумській та Харківській за межею бідності живе понад 40% населення. Середній показник по країні складає 26,4%. Ця проблема має стійку тенденцію до поглиблення за рахунок зменшення частки заробітної плати в структурі доходів. Якщо у 2008 році зарплата в доходах населення становила 43,3%, то 2010-го – 40,9% – це за два роки, коли відмічалось зростання цін на енергоносії та продукти харчування, тобто мала місце споживча інфляція. У Кіровоградській, Херсонській, Хмельницькій, Сумській, Тернопільській, Вінницькій, Чернігівській, Волинській областях значна частка працівників (9-12,6%) отримували зарплату меншу від прожиткового мінімуму для працездатних.

Ключовою проблемою депресивних регіонів є явне та приховане безробіття. За даними Державної служби зайнятості, протягом 2011 року відмічалася стійка тенденція до його зростання з показником 0,1% щомісяця. Це на 17% більше, ніж у 2010 році. Обчислення, які проводяться Міжнародною організацією праці, свідчать, що понад 80% офіційних безробітних – це мешканці міст. Хоча проблема зайнятості актуальніша і гостріша для села, що пояснюється специфікою зайнятості у неформальному секторі приватних господарств з сезонним фактором натурального господарства. Таких на-

лічується майже 4,5 млн. осіб. Значну частину цієї кількості (58,7%) складає молодь віком до 24 років.

Безробіття позбавляє працездатну людину можливості мати доходи, знижує її рівень життя, ображає людську гідність, гальмує соціальний розвиток. Проблема безробіття у містах криється у ставленні роботодавців до фахівців окремих спеціальностей (високої кваліфікації), оскільки пропонувана їм зарплата не є конкурентною в певному регіоні. Такі явища провокують трудову міграцію у ті регіони, де рівень заробітної плати вищий. Враховуючи ситуацію, що склалася на початок 2012 року у системі зайнятості у малому бізнесі, процеси безробіття, а з ними – і соціальної незахищеності тільки зростатимуть. За цих умов унеможливиться створення внутрішнього ринку споживання та зростання у сфері послуг. На середину 2011 року у великому та середньому бізнесі працювало всього на 20% більше, ніж у малому – це свідчить про велику залежність ринку праці та соціально-економічного розвитку як регіонів, так і країни від частки малого бізнесу та його місця в структурі загальної зайнятості. Не вирішуючи проблем у системі спрощеного оподаткування у стислі терміни з боку держави, малий бізнес замість основного абсорбенту безробітних може перетворитися на потужного продуцента.

Демографічна ситуація, що склалася в Україні станом на перший квартал 2012 року, визначається як актуальний соціально-державний чинник, що напрями впливає на майбутній розвиток держави, економічний потенціал якої вимірюється кількістю працездатного населення, що забезпечить можливості зростання та виконання соціальних обов'язків держави перед пенсіонерами, дітьми та інвалідами, які не можуть працювати.

Станом на 1990 рік в Україні, за офіційними даними, налічувалося 51,8 млн. осіб населення, а на кінець 2011 року ця цифра зменшилася на 6,2 млн. і становила 45,6 млн. (рис. 2) [5]. За роки незалежності Україна зазнала демографічної кризи, закономірним наслідком якої були негативні процеси, що закладалися ще за радянських часів.

ОЦІНКА НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Спостерігалось постійне скорочення рівня народжуваності та тривалості життя, а також старіння нації та збільшення смертності. Форсована індустріалізація в середині минулого століття, яка вимагала максимальної експлуатації робочої сили, а відтак мінімізації витрат на її відтворення, співпала з цілеспрямованим ударом по генофонду села під час голодомору 1932–1933 років, що унеможливив його повноцінну компенсаторну роль у демографічному балансі.

У цілому це склало одну з найбільших в Європі кількісних систем людських втрат, що зросла додатково під час Другої світової війни. За рахунок значного зменшення кі-

лькості чоловічого населення було спотворено статеві-віковий склад та мотивацію населення до відтворення, що відбилося на коефіцієнті фертильності на одну жінку дітородного віку, який у 1958–1959 роках становив в Україні 2,3 та був одним з найнижчих у Радянському Союзі (рис. 3). Станом на 1990 рік цей показник знизився до 1,84%, тобто став нижчим від рівня відтворення населення. Затяжна економічна криза 90-х призвела до критичного зниження рівня народжуваності: замість необхідних для звичайного відтворення населення 22–24 дітей на 10 жінок реально народжувалося лише 11 немовлят.

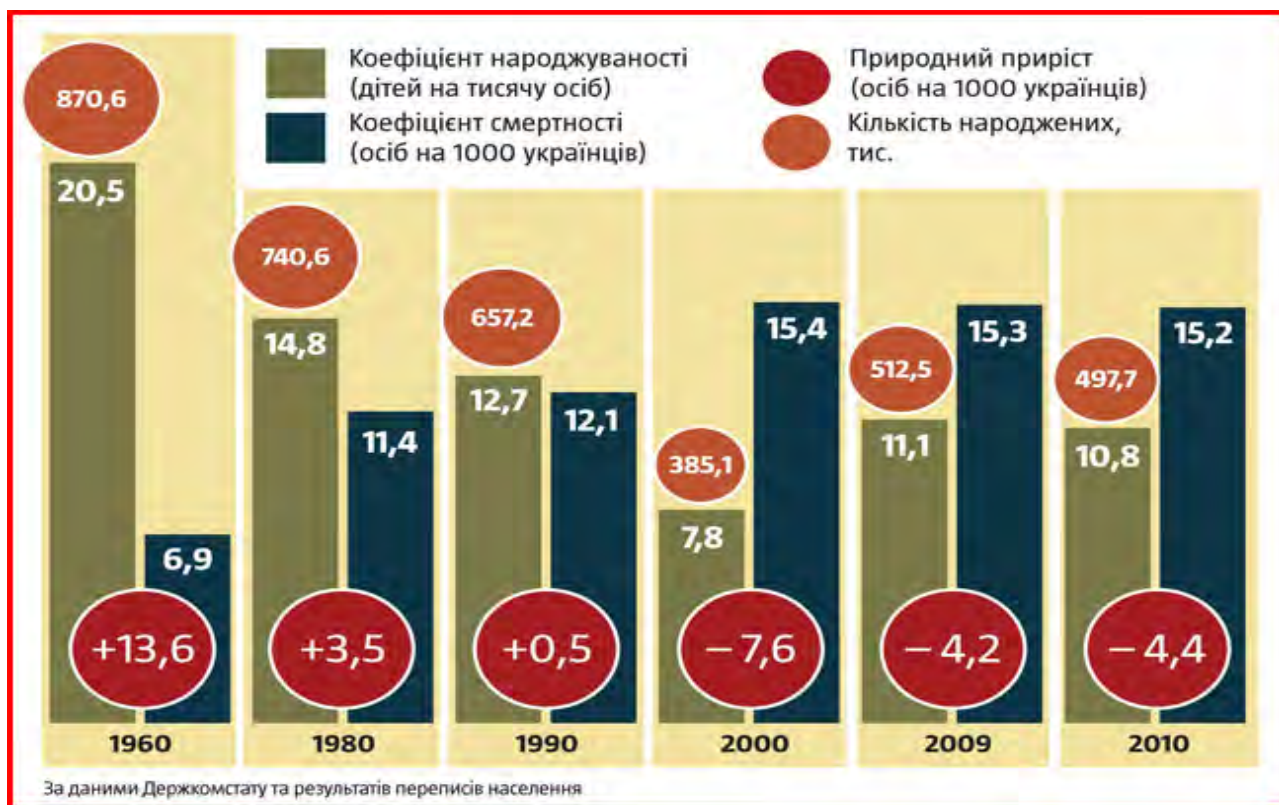

Рис. 2. Динаміка населення України

Зі зниженням рівня розвитку економіки, надання медичної допомоги та профілактики захворювань почала зростати смертність від інфекційних та бактеріальних хвороб, а також тяжких вірусних інфекцій (СНІД та гепатит С), які додали летальності у порівняно молодій групі працездатного населення.

Значними викликами для сучасного молодого населення працездатного віку

стали нарко- та алкогольна залежність, що вагомо впливають на зростання показника передчасної смертності. Тому активна профілактика таких проблем та зміна ставлення до власного здоров'я як до цінності, що є найвищим особистим капіталом, прищеплення простих форм самозбереження замість самознищення приведе до подовженості життя людей у країні та їхньої працездатності.

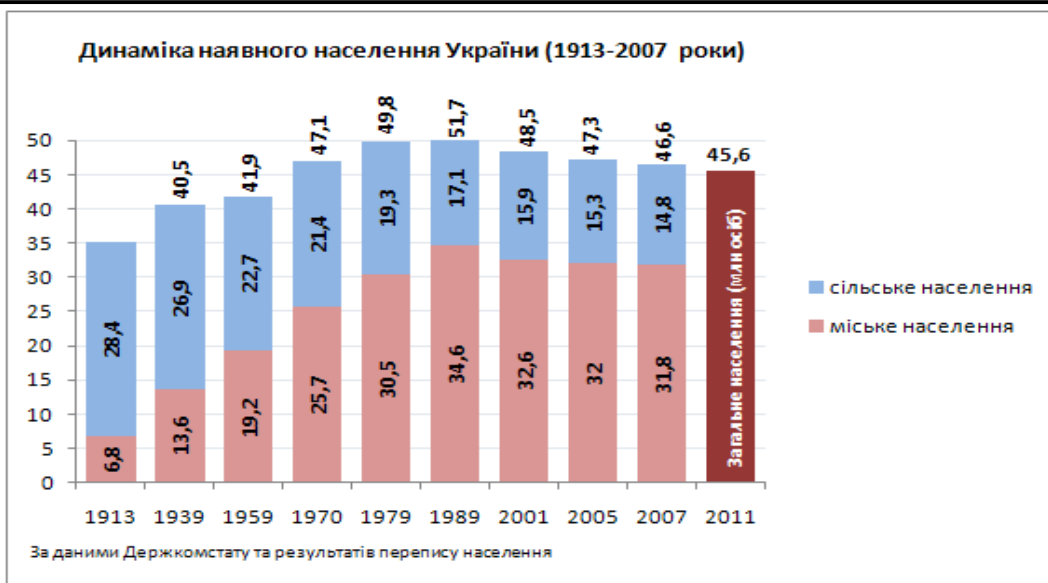

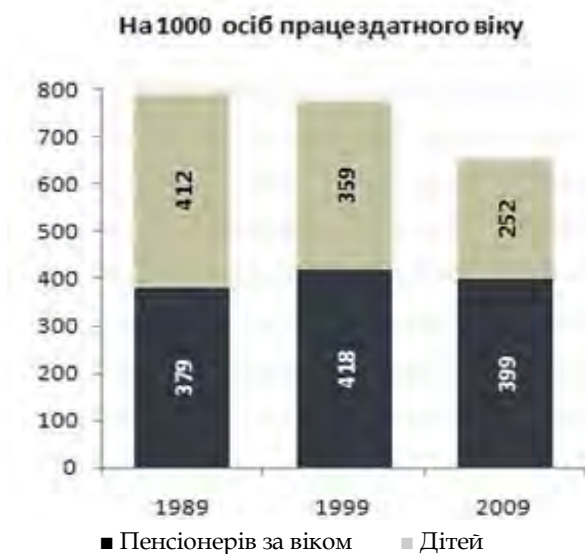
Рис. 3. Динаміка співвідношення міського та сільського населення України

Значно вплинув на кількісний показник працездатного віку громадян України і еміграційний фактор. Упродовж 1994–2004 років, за офіційними даними Інституту демографії та соціальних досліджень, з країни виїхало на 1,22 млн. осіб більше, ніж прибуло до неї. Механічна міграція була зумовлена виключно соціально-економічними умовами, що не сприяли можливості отримати роботу з гідною оплатою. Після 2005 року з'явилися перші ознаки поліпшення демографічної ситуації. Впровадження програми з підтримки материнства у вигляді суттєвого зростання грошової допомоги на дитину позначилося на кількості народжуваності, яка збільшилася на 36%. Зміни, що відбулися у державі, вплинули на процес рееміграції, що позитивно відбилося на міграційному сальдо з повернення людей на Україну на рівні 14–16 тис. осіб на рік. Однак цього все одно замало, щоб компенсувати хоч частково масштабні втрати працездатного населення внаслідок депопуляції.

Можна сподіватись на позитивний тренд перших десяти років ХХІ ст. з підвищення народжуваності в Україні, де найкращим роком був 2009-й, але все одно цей показник нижчий, ніж у Європі. Для України він становить 14 дітей на 10 жінок (коефіцієнт 1,4), середньоєвропейський – 16 дітей на 10 жінок, або 1,6 (найвищий показник у Швеції – 1,9). Європа активно заявляє про актуальність проблеми народжуваності та розро-

бляє механізми поліпшення ситуації якраз за рахунок природного відтворення, хоча ще донедавна проблема робочої сили вирішувалася для західноєвропейських країн методом механічної міграції з країн Малої Азії та Північної Африки, де соціально-економічні умови значно поступаються європейським. Прорахунок цієї програми виявився з часом, розвіявши хибні уявлення європейців про можливість побудови мультикультурного суспільства без релігійних догм та національних особливостей. З плином часу утворилася внутрішньоєвропейська соціальна напруженість якраз на ґрунті національно-релігійних умов, що перейшла межу толерантності. Заворушення, що відбулися протягом 2010–2011 рр. у країнах Західної Європи, засвідчили саме активну роль у них емігрантів з азійських країн, які не бажали інтегруватися в нове суспільство, проте користувалися соціальними пільгами та виплатами. Високий рівень безробіття цих верств був обумовлений не відсутністю роботи, а небажанням працювати і навчатися.

Соціальна проблема диспропорції кількості працюючих і пенсіонерів актуальна для України, де пропорція значно змістилася у бік пенсіонерів та має тенденцію до погіршення (рис. 4). Національна демографічна складова погіршує перспективи розвитку держави на сучасному етапі.

За даними Держкомстату за результатів перепису населення

Рис. 4. Співвідношення кількості працюючих і пенсіонерів в Україні

За рахунок трудової міграції Україна втратила кілька мільйонів працездатного населення, яке виїхало та працює на економіку інших держав. Серед них значна частина науковців та людей, що мають потужний інтелектуальний потенціал, який стимулював би науково-інноваційні процеси в Україні за нинішнього етапу соціально-

економічного розвитку, особливо враховуючи той чинник, що на підготовку одного науковця йдуть навіть не роки, а десятиріччя та значні кошти, що потім не реінвестуються в економіку як нематеріальний ресурс, а працюють на інші країни.

Висновки. Враховуючи тенденції, що склалися на ринку праці та зайнятості населення, особливо за умов перманентної кризи, яка почалася в Україні з другої половини 2008 року, виникає необхідність державного втручання та регуляції таких соціальних процесів. Пропонується розробити стратегію зайнятості населення на найближчі три-п'ять років з системою тарифних ставок та введення почасової оплати праці, що дасть можливість планувати не тільки доходи працюючого населення, але й забезпечити плановість надходження відрахувань з оподаткування до державного бюджету.

Необхідність інноваційно-модернізаційних змін та технологічних укладів виробництва збільшить продуктивність праці, яка дасть додаткове зростання ВВП країни та стимулюватиме поживлення й розвиток внутрішнього ринку України.

Література

1. Скільки коштує довіра: проблеми у вітчизняній економіці є прямим наслідком низького рівня довіри українців до влади // Український тиждень. – 2012. – №25. – С. 34.
2. Довбенко М. Криза економіки – не криза науки. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 304 с.
3. Лібералізм та модернізація (за матеріалами «круглого столу») // Економіка України. – 2011. – №8. – С.11.
4. Чухно А. Інформаційна постіндустріальна економіка: У 3 т. Т. 2. Становлення еволюційної парадигми економічної теорії. – К., 2006.
5. Нас було 52 млн: куди поділися 6 000 000 // Український тиждень. – 2012. – №2. – С. 16.

Н.В. Пискун **РЫНОК ТРУДА В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ**

Рассмотрены современные условия, которые сформировались на рынке труда, когда экономика пребывает в состоянии перманентного кризиса и рецессии. Проанализированы объективные процессы, которые влияют на социально-экономические отношения со стороны рынка труда как значимого фактора функционирования современной экономики.